

UDC 94(520)“1391/1945”

FORMATION OF THE HISTORICAL MEMORY OF ASIA-PACIFIC WAR 1931–1945 AND THE PROBLEM OF ITS DESCRIPTION IN SCHOOL TEXTBOOKS IN MODERN JAPAN

A. Nakorchevski

PhD (Philosophy)

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

ondriy@gmail.com

The role of public historical memory in a process of the evolvement of political nations, as well as the role of a state and a society in the formation of a historical memory, are the main theme of the article.

Taking Japan as an example, it argues that the modern Japanese society has not reached a consensus concerning the events of the recent past, mainly related to the role of Japan in the Asia-Pacific War of 1931–1945.

The article emphasizes that one of the important reason that prevented the formation of consensus and commonly accepted historical memory of the war in Japanese society is a critical attitude of the influential part of the Japanese intellectual and political elite to the results of the Tokyo Tribunal.

The verdict of Tokyo Tribunal was initially accepted by majority of Japanese society and the public opinion in post-war Japan was dominated by the “leftist” discourse that unambiguously accepted Japan’s guilt for waging an aggressive war, but in the 90s we witness the beginning of what can be called the “rightist” turn of public mood.

According to the conservative intellectuals and politicians, who were mainly in the marginal position up to this period, Japan’s accusations of waging an aggressive war are unfair, and indictments for war crimes are tendentious and exaggerated.

Public discussions on this issue also find its way into the discussion about the content of Japanese school history textbooks, which until the 1990s was totally dominated by “leftist” discourse. The new history textbook, created by conservative scholars, was officially authorized by the Ministry of Education and Science of Japan in 2001, and it is gradually gaining in popularity. The “rightist” turn in Japanese society is also reflected in the appearance of books, graphic novels, and films with an appropriate content.

Keywords: politics of historical memory, Asia-Pacific war, history textbook, International Military Tribunal for the Far East, Japan

A. A. Накорчевський

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ’ЯТІ ЩОДО АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОЇ ВІЙНИ 1931–1945 рр. ТА ПРОБЛЕМА ЇЇ ВИСВІТЛЕННЯ В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ У СУЧАСНІЙ ЯПОНІЇ

Формування національної держави, створення й утримання політичної нації неможливі без цілеспрямованої політики національної пам’яті, яка формується перш за все за допомогою системи загальної обов’язкової освіти, мас-медіа з відповідними контентом, офіційних свят, музейних та інших меморіальних практик. Ці симво-

© 2018 A. Nakorchevski; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

лічні й мнемонічні культурні практики створюють суспільну пам'ять чи певний загальноприйнятий наратив щодо минулого. “Без пам'яті, тобто фактично без минулого, індивіди і групи нездатні ані досягнути сенс свого нинішнього існування, ані планувати своє майбутнє” [Boyd 2008, 134].

Суспільна пам'ять формується політичними, культурними і соціальними взаємодіями і є як продуктом сьогодення, так і проекцією майбутнього. Вона є результатом впливу майбутнього в тому вигляді, як воно уявляється групою ключових акторів у суспільстві (елітами), на те, як минуле згадується та інтерпретується, і навпаки [Gutman etc. 2010, 4–6].

Відомий український історик Наталя Яковенко, як і багато інших фахівців, розрізняє історію академічну та історію дидактичну [Яковенко 2002]. Історія академічна, як і будь-яка наука, намагається бути максимально об'єктивною системою критичних досліджень, яка регулюється позитивістськими правилами використання, верифікації та інтерпретації “фактів” (свідчень, документів та артефактів). На відміну від історії академічної, головним завданням історії дидактичної є не вияв істини в її максимально можливій формі, а саме цілеспрямоване формування спільної історичної пам'яті нації чи етносу на угоду тим чи іншим цілям. Причому чим авторитарнішим є поточний політичний режим, тим більшої символічної легітимації він потребує і тим більшими є його можливості втручання в процес формування й підтримки зручної для нього “пам'яті”.

Радянська історична наука є в цьому сенсі чи не довершеним взірцем свідомих маніпуляцій з історичною пам'яттю і зразком історичної міфотворчості. Якщо брати сучасні приклади, то Комуністична партія Китаю, починаючи з 1991 року, провела суттєву ревізію шкільних підручників з історії, у яких наратив класової боротьби був замінений на патріотичний, а маоїстський “переможний наратив” (Китай виборов національну незалежність) – на “віктимний наратив” (звинувачення “Заходу” в стражданнях Китаю) [Wang 2008, 784]. Маніпуляції російської влади з історичною пам'яттю росіян теж піднесені до рангу офіційної політики. Міністр освіти РФ В. Медінський у своїй статті прямо заявляє майже за Орвелом: “Хто керує історією, той керує майбутнім” [Медінський 2017].

Проте навіть у демократичних країнах цілеспрямоване формування історичної пам'яті є частиною державної політики. Наприклад, політичні еліти Іспанії погодилися забути про жахи громадянської війни 1930-х років і жертви диктатури Франко заради громадянського миру в країні [Boyd 2008, 135].

Що стосується Японії, то чи не найбільшою проблемою в історичній пам'яті японців є ставлення до Азійсько-тихоокеанської війни¹ – від Мукденського інциденту 1931 року і до поразки імперії в 1945 році, а також оцінка тих подій, яка дана була в ході Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу (далі – Токійський процес або Токійський трибунал). На відміну від майже однозначного визнання своєї провини німцями за розв'язання Другої світової війни та загальнонаціонального покаяння, одностайної думки японців щодо подій цього часу досі не склалося. Проведене у 2006 році опитування громадської думки газетою Асахі Сімбун показало, що 31 відсоток японців вважають ту війну агресією, 7 відсотків – захистом, 45 – комбінацією того та іншого, а 15 відсотків відповіли, що вони не мають власної думки. Історик Юї Дайдзабуро вважає, що така амбівалентність у ставленні японців до війни є певною мірою результатом відчуття несправедливості щодо результатів Токійського процесу [Yui 1997, 63–64].

Азійсько-тихоокеанська війна і Токійський процес

Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу відбувався в Токіо з 3 травня 1946 року по 12 листопада 1948-го. Обвинувальний висновок у справі 28 головних японських воєнних злочинців було складено від імені США, Китаю,

Великої Британії, СРСР, Австралії, Канади, Франції, Нової Зеландії, Нідерландів, Індії та Філіппін. Всі пункти обвинувачення були об'єднані у три групи: перша – злочини проти миру; друга – вбивства; третя – злочини проти звичаїв війни і злочини проти людяності. За участь у підготовці та розв'язанні агресивної війни, за здійснення масового знищення мирного населення в окупованих країнах і полонених та інші злочини семи найбільшим злочинцям було винесено смертний вирок, шістнадцять засуджено до довічного ув'язнення.

Але вирок не був одностайним – суддя від Індії Радхабінод Пал (1886–1967) виступив за виправдання всіх підсудних і склав особливу опінію, в якій він висунув аргументи як загального, так і юридичного характеру. Пал у цілому вважав, що сама легітимність трибуналу є проблематичною, тому що головним критерієм для винесення вироку було, на його думку, бажання помсти з боку країн-переможців, а не відсторонене, об'єктивне правосуддя. Він зазначав, що дати визначення агресивній війні й відрізнити її від війни “захисної” фактично неможливо [Pal 1999, 114]. На його думку, наприклад, війну, яку оголосив Радянський Союз проти “вже переможеної Японії”, визнати такою, яка була викликана “негайною та непереможною необхідністю самозахисту, що не залишало ніяких інших засобів й не давало часу для зволікання”, неможливо [Pal 1999, 118]. Пал наголошував на тому, що якщо війну, яку вела Японія, вважати агресивною, то такою треба визнати й війну СРСР проти Японії. СРСР “також скоїв той самий злочин своєю війною проти Фінляндії і, відповідно, скоїв також злочин проти людяності”, тож якщо не судити СРСР за цю війну, то й Японія має бути невідповідною [Pal 1999, 120]. Підсумовуючи свою аргументацію, Радхабінод Пал писав: «Мабуть, на цьому етапі міжнародного співтовариства слово “агресори” є суттєво “хамелеонським” і може означати лише “керівники сторони, що програли”» [Pal 1999, 123].

Окрім того, він зазначав, що дії Японії протягом 15 років не можна розглядати як який заздалегідь визначений план, а вони були лише реакцією на певний перебіг подій, починаючи з Мукденського інциденту [Pal 1999, 247, 232]. Пал вказував і на те, що звинувачення не надало жодного доказу, що скоєні воєнні злочини були результатом змови чи розробленого плану [Pal 1999, 592].

Радхабінод Пал також фактично визнає, що напад Японії на Перл-Харбор був спровокований Америкою або, щонайменше, Америка цілком усвідомлювала наслідки своїх дій [Pal 1999, 590]. При цьому суддя Пал наголошує, що він зовсім не виправдовує дії Японії щодо Китаю, але не можна не визнати, що вони нічим не відрізняються від дій інших держав в умовах і за нормами того часу. Він зазначає: “Залишається сподіватися, що через певний час стандарти міжнародної моралі не залишаться незмінними, а досягнуть нового рівня, на якому дії, що виправдовувалися міжнародною практикою в минулому, не будуть виправдовуватися сьогодні” [Pal 1999, 161]. Пал також вказує, що відповідальність за війну не може бути індивідуальною, а лише колективною, а тому виносити вирок за ведення війни окремим особам несправедливо [Pal 1999, 78].

Що стосується закидів щодо конкретних випадків скоєння японськими військовими злочинів, то Пал зазначає, що ці закиди можуть бути без достатньої доказової бази легко сфальшовані (“Для світу не є новиною, що деякі ні на чому не базовані розповіді про злочини спеціально створені для того, щоб розпалювати ворожнечу”), і наводить приклади звинувачень північників щодо скоєних воєнних злочинів південниками під час громадянської війни у США, які в результаті ретельного розслідування майже всі виявилися фальшивкою [Pal 1999, 592].

Треба зазначити, що суддя Радхабінод Пал став для правоконсервативних японських інтелектуалів і політиків чимось на зразок національного героя, а його аргументація й досі використовується для подолання того, що вони називають “поглядом Токійського трибуналу на історію” та “мазохістським поглядом на історію”.

В останній час така позиція поступово виходить з маргінесу в мейнстрім. Нинішній прем'єр-міністр Японії Абе Сіндзо, який поставив собі за політичну мету, крім усього іншого, перегляд 9 статті японської післявоєнної конституції, що забороняє Японії мати армію та застосувати так звані “сили самооборони” за межами Японії, під час свого візиту до Індії у 2007 році спеціально полетів у Калькутту, щоб зустрітися із сином судді Радхабінода Пала і віддати шану його батькові [Onishi 2007]. В одній зі своїх промов Абе затаврував рішення Токійського трибуналу як “справедливість переможців” і зазначив, що “воєнні злочинці класу А, В та С не були насправді злочинцями” [Saito 2017, 129].

Варто зазначити, що під час проведення самого трибуналу японські мас-медіа в цілому позитивно висвітлювали процес, вбачаючи в ньому необхідний крок до встановлення миру й демократії. Протягом трьох років після винесення вироку окупаційна адміністрація моніторила газетні статті, які стосувалися процесу, і виявила що в переважній більшості з них підтримувався вирок, а прояви будь-якої симпатії до страчених підсудних критикувалися японською громадськістю [Yoshida 2008].

Зрозуміло, що інші погляди в умовах жорсткої цензури окупаційної влади наряд чи були можливі, але в цілому і японський академічний світ ставився до трибуналу позитивно, у тому числі і з точки зору дотримання юридичних норм. Що стосується широкого загалу, то певні симпатії й підтримку дістала позиція колишнього прем'єр-міністра Японії Тодзьо Хідекі, який на судовому засіданні виправдовував політику Японії під час війни. Але японці в цілому, керуючись логікою “право сильного”, сприйняли результати Токійського трибуналу як наслідок поразки Японії, і не більше. Британська делегація зазначала, що японська публіка загалом не зрозуміла суті обвинувального вироку і сприйняла відповідальність японської еліти за війну як таку, що привела до поразки, а не за ведення агресивної війни [Futamura 2011, 36–37].

Війна спричинила значне зубожіння японського народу, і, таким чином, японці бачили себе більш жертвами політики еліти, аніж відповідальними за неї. Прокурор Токійського трибуналу також символічно зазначив, що японський народ у цілому був жертвою війни. Невизначеності японців щодо оцінки війни сприяло й рішення не висувати звинувачень щодо імператора та членів імператорської родини. Відсутність імператора на лаві підсудних, з одного боку, сприймалася японцями позитивно, а з другого боку, також посилала амбівалентний сигнал щодо відповідальності японців за війну [Futamura 2011, 38].

Але ще під час процесу почали лунати й критичні голоси. Японський захисник на процесі Такігава Сейдзіро, визнаючи злочини японських військових, одночасно називав процес не інакше як “фарсом”, сценарій якого був прописаний переможцями, а репортер газети “Асахі сімбун” Номура Масао в 1949 році ставив риторичне питання: “Чи можна досягти універсальної справедливості, якщо судять лише переможених?” [Saito 2017, 131].

Після підписання в 1951 р. Сан-Франциського мирного договору, згідно з яким окупована Японія з 1952 року відновлювала свій суверенітет, критиків процесу побільшало. Колишні адвокати підсудних Такігава Масадзіро та Сугавара Ютака почали критикувати трибунал як однобічний й ретроспективний процес, у якому судили, по-перше, лише японських лідерів як єдиних винуватців війни й, по-друге, за дії, які не вважалися кримінальними чи неприйнятними (тобто злочинами проти миру та людяності) на момент їхнього скоєння [Saito 2017].

З того часу й до наших днів Японія залишається розколотою у своєму ставленні до Азійсько-тихоокеанської війни першої половини ХХ століття та сприйняття вироку Токійського процесу, що відображається навіть у тому, що два протилежні табори всередині Японії вживають різні терміни щодо самої цієї війни – умовні ліві, які схильні підтримувати оцінки й погляди переможців, зафіксовані у вироку

Токійського трибуналу, називають її “15-річною війною” і вважають безсумнівним результатом агресивної політики японського уряду, тоді як праві вживають термін “Велика північноазійська війна”. У термінології правих погляди лівих визначаються як “мазохістський погляд на історію” або “погляд на історію з позицій Токійського трибуналу”, тоді як ліві звинувачують правих у ревізіонізмі.

Виправдовуючи дії тогочасної Японії, праві трактують війну (1) як вимушений захист Японії своїх інтересів, спричинений недружньою політикою західних держав (“захисна війна” заради забезпечення власних інтересів), (2) як “нормальну” для тих часів війну заради розширення сфер впливу (всі західні держави тих часів вели такі війни, то чому Японія має бути винятком?) і (3) як війну ідеологічну – Японія як азійський лідер взялася захищати інші азійські країни від європейського колоніалізму і ставила собі за мету створення так званої “Великої східноазійської сфери співпроцвітання” (大東亜共栄圏). Сам трибунал сприймався правими як продовження війни союзниками, особливо США, з тим щоб підкорити собі Японію, не дати можливості знов постати її мілітарній потузі [Futamura 2008, 98].

Якщо ліві схильні визнавати всі закиди щодо злочинів, скоєних військовими (найгострішими моментами є “нанкінська різанина” та проблема “жінок для втіхи” – організованої для потреб армії проституції), то праві або повністю відкидають ці звинувачення, або заперечують їхній масштаб як спеціально роздутий китайською та корейською пропагандою. При цьому треба зазначити, що навіть деякі західні спостерігачі, і серед них один з найзавзятіших критиків японських правих голландський журналіст Ян Бурума, визнають, що, наприклад, уряд Китаю спекулює на цій проблемі, маючи на меті власні політичні інтереси [Buruma 1998].

Варто відзначити також, що, на відміну від північно-східних азійських сусідів Японії, перш за все Китаю та Південної Кореї, країни Південно-Східної Азії схильні, скоріше, підтримувати точку зору японських поміркованих правих, зазначаючи, що війна мала як негативні, так і позитивні наслідки. Прем’єр-міністр Малайзії Махатхир Мохаммад у 1994 році під час візиту японського прем’єр-міністра від Соціалістичної партії Японії Мураяма Томііті, який у наступному році під час відзначення 50-ї річниці закінчення війни висловить найбільш розлоге офіційне вибачення, зазначив, що він “не розуміє, чому Японія повинна вибачатися за злочини, скоєні 50 років тому” [цит. за: Loo 2013, 84]. У 2002 році Махатхир абсолютно в дусі японських правих заявив: “Успіх японської армії на початку Тихоокеанської війни розбило закляття, накладене європейцями щодо їхньої непереможності. Східноазійці були спроможні побачити, що їхні європейські пани можуть бути переможені” [цит. за: Loo 2013].

Втім, багато сучасних японців вважають, що вирок Токійського трибуналу був необхідною передумовою до повернення в міжнародне співтовариство, а виплачені репарації й висловлені вибачення підводять ризику під минулим. Але це не зупинило потік скарг і звинувачень з боку північноазійських сусідів Японії, перш за все Китаю та Кореї, що вимагали нових, повторних вибачень. У результаті поступово подібні повторні вимоги перестали сприйматися значною часткою японської еліти та народу як адекватні, що й стало одним із факторів переходу від пасивного прийняття результатів Токійського трибуналу до його активного обговорення й критики, яка особливо загострилася в 1990-ті роки, під час затяжної економічної кризи, тоді як до 1980-х років тема трибуналу майже не обговорювалася в японській громадській думці.

У 1980-х роках почало здаватися, що чаша терезів у громадській думці остаточно схиляється на бік лівих. У 1993 році створюється НПО “Центр із дослідження матеріалів щодо відповідальності Японії за війну” (日本の戦争責任資料センター), який почав видавати щоквартальний часопис “Дослідження відповідальності за

війну” (戦争責任研究, останнє 88 число вийшло літом 2017 року) і в якому друкувалося багато відповідних матеріалів [Сента].

У 90-ті роки багато постраждалих від дій японських військових та окупаційної адміністрації, а також приватних компаній в Азії почали подавати позови з вимогою компенсації, у чому їм активно допомагали японські адвокати, 250 з яких навіть офіційно об'єдналися у “Групу адвокатів зі справ про вимогу компенсацій з боку постраждалих від війни китайців” (中国人戦争被害賠償請求事件弁道団), що була заснована у 1995 році [Онодера].

Із 70-х років по всій Японії прокотилася ціла хвиля створення на місцевому рівні різноманітних “музеїв миру” (平和博物館) та тимчасових виставок, експозиція яких у той чи інший спосіб засуджувала війну як агресивну й розповідала про страждання азійських народів [Такемото 2016, 94–96].

У середині 90-х років один за одним три японські прем'єр-міністри, починаючи з обраного в 1993 році Хосокава Моріхіро, засудили війну як агресію. Своєрідною крапкою в цьому питанні, здавалося, буде офіційна заява від 15 серпня 1995 року прем'єр-міністра Японії Мураяма Томііті, складена з нагоди 50-річчя завершення Азійсько-тихоокеанської війни, яка подавалася як узгоджена позиція японського уряду і яка до недавнього часу продовжувала визнаватися офіційною точкою зору. Зокрема, у ній зазначалося: “Протягом певного періоду в недалекому минулому Японія, помилившись у своїй національній політиці, простувала дорогою війни, привела японський народ до небувалої кризи і через колоніальне панування та агресію завдала великих збитків і страждань багатьом країнам, особливо народам Азії. Виходячи з того, що в майбутньому таких помилок не станеться, я повністю визнаю ці безсумнівні історичні факти і, користуючись цією нагодою, знову висловлюю глибоке каяття й щиросердно вибачаюсь. Я також висловлюю глибокий сум щодо всіх жертв, як у нашій країні, так і за її межами, що сталися в результаті цих історичних подій” [Мураяма 1995].

Однак ці заяви, хоча й були сприйняті позитивно сусідами Японії, все ж не переконали їх у тому, що японці насправді щиросердно усвідомили свою провину. Японський історик Йосіда Ютака зауважував, що це не було свідчення зміни в історичній свідомості, а лише результатом критики з боку міжнародної спільноти [Йосіда 1995, 7].

І ці заяви насправді не означали, що японське суспільство досягло нарешті консенсусу в цьому питанні. Перші голоси незгодних почали лунати майже відразу, причому з найвищого ешелону влади. Зокрема, новопризначений міністр освіти Сімамура Йосінобу заявив репортерам, що він має сумніви в корисності постійних вибачень з японського боку, і натякнув, що політику Японії в цій війні не можна розглядати як беззаперечно агресивну [Wu Dunn 1995].

Ця ремарку можна вважати своєрідним символічним початком “правої” реакції на домінацію “лівого” дискурсу в суспільній думці, яка, здавалося б, остаточно утвердилася в японському суспільстві на той час. Причому у складі цих “нових правих” опинилися не якісь маргінали, а поважні представники політичного й інтелектуального істеблішменту.

Треба зазначити, що така тенденція бере свій початок ще з 60-х років. Однією з найяскравіших постатей був блискучий літературний критик Ето Дзюн (1932–1999), який, повернувшись у Японію після свого навчання в Америці, написав цілу низку есе, у яких несподівано для багатьох сформулював свої правоконсервативні погляди. Зокрема, він звинувачував американську окупаційну адміністрацію в розробці так званої “Інформаційної програми вини за війну” (War Guilt Information Program), що мала на меті виховання японців у свідомості вини за політику своєї держави й позбавлення їх суб'єктності [Ето 1989, 261–262].

Іншим видатним правим інтелектуалом був всесвітньо відомий письменник Юкіо Місіма. У своїй праці 1968 року “На захист культури” (文化防衛論) він стверджував, що японська культура є основою японської нації, а стрижнем її системи цінностей – тенноїзм (імператорська система) (яп. тенносеі 天皇制), який він вважав культурним концептом, єдиною самодостатньою цінністю, що може забезпечити цілісність японської культури [Місіма 1968, 51–52]. На той час думки цих правих інтелектуалів не знаходили широкої підтримки в японському суспільстві, а спроба самого Місіми здійснити державний переворот у 1970 році закінчилася повним фіаско та ритуальним самогубством. Тодішній прем’єр-міністр Японії Сато Ейсаку (рідний брат прем’єра Кісі Нобусуке, діда нинішнього прем’єра Японії Абе) заявив, “що подумати про щось інше, крім того, що Місіма несповна розуму, неможливо” [Окадзакі 2008, 106]. Ідеологія нових правих до кінця 80-х років ХХ століття залишалася на маргінесах.

Жваве обговорення результатів Токійського трибуналу та війни спричинило вихід на екрани в 1983 році фільму “Токійський трибунал” (東京裁判) режисера Кобаясі Масакі, який викликав значний громадський розголос. Несподівано для режисера він дістав багато відгуків зовсім іншого плану, ніж ті, на які розраховував, – вони свідчили про, щонайменше, співчуття до засуджених: “28 підсудних достойні пошани”, “Трибунал був політичним судом”, “Трибунал був забарвлений расизмом”. Іншими словами, з реакції на фільм стало зрозуміло, що приховані упродовж 35 років відчуття незадоволення й ставлення до трибуналу як “справедливості переможця” почали прориватися назовні [Futamura 2011, 44].

До певної міри ці настрої віддзеркалювали перші кроки до “правого” повороту, який розпочав тогочасний прем’єр-міністр Японії Накасонє Ясухіро. Він, зокрема, відкинувши інтерпретацію історії, стверджену у вирокі Токійського трибуналу, заявив, що про історію треба розповідати, маючи за стрижень “славу держави”, якою б японці могли пишатися [Такахасі 2002, 58]. У 1985 році Накасонє став першим з післявоєнних японських прем’єр-міністрів, хто офіційно відвідав святилище Ясукуні, у якому вшановуються душі загиблих за імперію, у тому числі всіх страчених за вирокі Токійського трибуналу, але під впливом міжнародної критики мусив згодом дезавувувати свій візит [Haberman 1995].

Стабільний тренд до поступового зсунення до правоконсервативних цінностей у японській політиці та громадській думці розпочався лише в 90-ті роки ХХ століття. Смерть імператора Хірохіто в 1989 р. з одного боку, зняла негласне табу на критичне обговорення його ролі й відповідальності за війну та війни в цілому, а з другого боку, дала поштовх для ренесансу нових правих, одним з видимих результатів якого став загальнонаціональний успіх історичної драми “Гордість: доленосний час” (プライド・運命の瞬間) режисера Іто Сьун’я, яка вийшла на екрани в 1998 році до 50-річчя Токійського трибуналу. Героєм стрічки в прямому й переносному сенсі цього слова є засуджений до страти колишній прем’єр-міністр Японії Тодзьо Хідекі, який під час трибуналу наполегливо й послідовно намагався захистити дії японського уряду й військових, що, за його твердженням, були спрямовані перш за все на самозахист Японії та на звільнення Азії від європейських колоніалістів. Як зазначає історик Пітер Хай, цей фільм був лише одним з цілої низки фільмів подібного ідеологічного спрямування, у яких японці зображуються жертвами американської мстивості та підступності [High 2003, xxv].

Ще одним культурним феноменом стала надзвичайна популярність коміксу “Про війну” (新・ゴーマニズム宣言SPECIAL 戦争論 *Shin Gōmanism Sengen Supesharu – Sensō Ron*) популярного автора в жанрі манга Кобаясі Йосінорі, у якому він усіяко підносить героїчні дії патріотично налаштованих японських солдатів, які ставили собі за головну мету звільнити Азію від колоніальних загарбників. Тираж коміксу, що вийшов 1995 року, досяг мільйона екземплярів, і він є одним з цілої

низки подібних коміксів “правого” спрямування, що користуються широкою популярністю [Sakamoto 2008].

У пошуках героїв для молодого покоління японська література й кінематограф почали звертатися до образу пілотів-камікадзе, які мали лише чисті помисли, відреклися від усіх земних благ і “пожертвували своїм життям заради великої справи” [Igarashi 2007, 99]. Чи не вперше подібний наратив побачив світ в оповіданні Місіма Юкіо “Голоси душ героїв” (英霊の聲), що вийшло 1966 року. Але ця тема починає приваблювати широку аудиторію лише починаючи з 90-х років. У 1995 році була екранізована п'єса Імаї Масаюкі “Вітри богів” (The Winds of Gods), на основі якої у 2005 році створено телевізійну драму, а у 2006 році фільм був перезнятий для закордонної аудиторії. 2001 року студія Тоей на честь свого 50-річчя створює фільм “Світлячок” (ほたる) про двох друзів – пілотів-камікадзе, а в 2007 році виходить великобюджетний блокбастер із красномовною назвою “Я йду на смерть саме заради тебе” (俺は、君のためにこそ死ににいく). У 2013 році екранізація книги популярного автора Хякута Наокі «Вічний “Зеро”» (2006), відомого своїми дружніми стосунками з прем'єром Абе, здобула найвищу нагороду японської кіноакадемії. У фільмі онук простежує історію свого діда, який в останні дні війни став камікадзе та загинув і який поступово стає в очах свого нащадка справжнім взірцем та героєм.

Зміну в zeitgeist віддзеркалює, зокрема, й зміна експозицій муніципального музею Peace Osaka у 2014 році, що виник на хвилі створених у 1980–1990-х роках локальних “музеїв миру”, про які ми писали вище. Коли музей відкрився через рік, та частина експозиції, яка була присвячена опису злочинів японських військових у Китаї, взагалі зникла. Подібних трансформацій зазнали й експозиції багатьох інших муніципальних музеїв цього типу [Takenaka 2016].

Як активна й впливова сила на боці нових правих виступає й потужна громадська організація “Японська асоціація спадкоємців” (日本遺族会), яка об'єднує родичів тих, хто загинув на війні, й різко виступає проти визнання війни агресивною [Yui 1997, 62]. Зокрема, одна з її цілей – перетворення святилища Ясукуні, у якому вшановуються всі душі загиблих за імперію, на державну установу. Намагання уряду створити “світський” меморіальний комплекс загиблим зазнали поразки – Національний цвинтар у Тідорігафуті так і не став прийнятною для суспільства альтернативою цього святилища.

У сфері політики дуже важливою подією було створення в 1997 році “Японської ради” (日本会議), яку ЗМІ називають найвпливовішою правоконсервативною організацією, до якої входять 289 парламентарів, що становить 40 відсотків від загального числа депутатів. До її складу входять майже всі члени нинішнього кабінету прем'єра Абе [Jauvert 2015]. Ця організація ставить за мету реалізацію традиційної правоконсервативної програми – відновлення поваги до традицій і перш за все цінності імператорської влади як стрижня японської державності та культури, реформу конституції, яка б дозволила Японії мати повноцінні збройні сили й право на їхнє застосування, реформу освіти – передусім позбавлення “мазохістського погляду на історію” і т. п. [Ніппон кайгі].

Для того щоб поліпшити стосунки з азійськими сусідами, японські політики в той самий період висувають нову концепцію “двох війн”, яку одним з перших проголосив впливовий депутат парламенту від Ліберально-демократичної партії (ЛДП) Ісіхара Сінтаро: “Ми повинні вибачитися перед народами Азії, які не були нашими ворогами, але вони були в Азії, коли ми зійшлися у двобої з колишніми колонізаторами” [цит. за: Yui 1997, 64].

В академічній сфері певним поворотним пунктом можна вважати вихід у 1996 році книжки професора Коборі Кейітіро “Переоцінка Токійського трибуналу” (再検証東京裁判), за якою в 1997 році вийшла “Закляття Токійського трибуналу” (東京裁判の呪ひ——呪縛から日本人を解き放て). У тому ж 1996 році виходить

книжка іншого професора, Фудзіока Нобукацу, під назвою “Реформа освіти у сфері нової та новітньої історії” (近現代史教育の改革), яка була перевидана наступного року під назвою “Що таке ліберальний погляд на історію?”. У ній він наголошує, що післявоєнна японська освіта робила наголос на відповідальності Японії за війну і прищеплювала японському народу погляд на історію з позиції держав-переможців, внаслідок чого в японців сформувався “мазохістський погляд на історію”. Він вважає, що американська окупаційна адміністрація цілеспрямовано, через “промивку мізків”, насаджувала японцям думку, що єдиним винуватцем війни є японці і Японія є “державою-злочинцем”. Вінцем цієї стратегії Фудзіока вважає Токійський трибунал, тому такий погляд на історію він називає “поглядом на історію Токійського трибуналу” (東京裁判史観). З другого боку, є “комінтернівський погляд на історію” (コミンテルン史観), якого дотримується Японська комуністична партія і згідно з яким “Мейдзійська держава розглядається як система тенноїстського (天皇制、від яп. *тенно* – “імператор”. – А. Н.) абсолютизму й повалення тенноїзму визначається як мета революції” [Фудзіока 1996, 2]. Фудзіока наголошує, що обидва ці два погляди на історію збігаються у своїй “негації японської держави” і що це є “стрижнем історичної освіти” в сучасній Японії [Фудзіока 1996]. Але водночас він зауважує, що це зовсім не означає, що всі дії японської держави були правильними. Виправдовуючи всі дії Японії під час війни, свою точку зору він визначає як “історичний погляд, що підтримує Велику східноазійську війну” (大東亜戦争肯定史観), а пропонуваній ним збалансований підхід називає “ліберальним поглядом на історію” (自由主義史観) [Фудзіока 1996, 2].

В інтерв'ю часопису “Asiaweek” Фудзіока Нобукацу зазначає, що головною проблемою сучасних японських підручників є те, що вони написані не для японців, представлена в них версія історії їм ворожа і репрезентує “негативні погляди наших власних соціалістичних, комуністичних та ліберальних медіа” (серед яких виділяється газета “Асахі сімбун”). Вони відображають домінуючий погляд Америки й заходу на Японію як “агресора”, а також “погляд з боку Китаю та Кореї, перед якими Японія постійно вибачається”. Відповідаючи на запитання про те, що чи не вважає він позицію Німеччини в питаннях ставлення до минулого “набагато відповідальнішою”, Фудзіока зауважив, що німці намагалися знищити цілу расу і вбили 6 мільйонів євреїв, тоді як Японія не робила нічого подібного. Він також наголосив, що Японія вже заплатила за свої воєнні злочини – семеро воєнних злочинців було страчено, близько тисячі інших засуджено. Крім того, Японія повністю виплатила свої воєнні репарації. Фудзіока Нобукацу відзначив, що Японія за останні 50 років не вбила на війні жодного азійця, тоді як Китай убив багато власних громадян, а також інших азійців, насамперед тибетців. Фудзіока ставить риторичне питання, яке постійно лунає в заявах японських консервативних політиків: чому після всього цього азіатські країни постійно повертаються до питань минулого? На пряме запитання, чи вважає Фудзіока війну, яку вела Японія, агресивною, професор відповів: “Це була агресія, але й також захисна дія. Це той випадок, коли діє більше одного фактора. Японія мусила створити власну економічну зону після блокади Заходом Японії. Японці схильні вважати, що якщо ти раз вибачився, то тобі вже пробачили. Але в міжнародній політиці, коли ти вибачаєшся, це тільки підтверджує в головах людей враження, що ти є настільки поганим” [Fujioka 2000].

Схоже, що у сфері інтерпретації історії правляча Ліберально-демократична партія схиляється до позиції Фудзіока Нобукацу. Зокрема, у плані дій (運動方針案) ЛДП 2014 року, у розділі, присвяченому освіті, вводиться термін “мазохістський погляд на історію”: “У сфері обов’язкової освіти сприяти активному запровадженню процедур та вжиттю необхідних заходів для компіляції, авторизації та затвердження підручників, завдяки яким діти не впадали б у мазохістський погляд на історію і пишались б японською історією та традиційною культурою” [Дзімінто 2014].

Політика Абе Сіндзо у сфері історичної пам'яті підтримується й більш традиційними правими, одним з неформальних лідерів яких на сучасному етапі є відомий бізнесмен Тосіо Мотоя (нар. 1943 р.), що заснував у 1971 році компанію “ARA group”, якій належить одна з найбільших у Японії мережа готелів АРА. Він видає часопис “Apple Town”, матеріали якого також доступні в Інтернеті, де він друкує власні статті під псевдонімом Сейдзі Фудзі. Особливого розголосу погляди Тосіо Мотоя набули після публікації його книжки “Нова та новітня історія, що не висвітлюється мас-медіа” (報道されない近現代史), яка разом із примірниками вищезгаданого часопису є в кожному номері його готелю. У своїх книжках та численних статтях Мотоя неодноразово заперечував агресивний характер війни, яку вела Японія в Азії та в Тихому океані, а також провину японців щодо нанкінської різанини та “жінок для втіхи”, які вважає фальшивками, сфабрикованими з політичною та ідеологічною метою ворогами Японії [Мотоя 2008, passim].

З 2008 року Мотоя щорічно організовує конкурс “Справжня нова і новітня історія” (真の近現代史観), на який подаються статті відповідного спрямування. Перше ж присудження премії, яку здобув тодішній начальник штабу Повітряних сил Японії Тамогамі Тосіо, перетворилося на скандал. У поданій на конкурс статті під назвою “Чи була Японія агресивною державою” (日本は侵略国家であったのか) Тамогамі стверджував, що Японію було силоміць втягнуто у війну політикою Чан Кайші та Франкліна Рузвельта, а оборонний альянс Японії з Америкою веде до знищення японської національної культури [Тамогамі 2008].

Такі погляди генерала призвели до його відставки того ж року. Ще більшої пікантності ситуації додало те, що з 225 конкурсантів 98 були діючими військовослужбовцями, з яких 77 служили разом з Тамогамі у ВПС Японії.

Як одну з причин цього правоконсервативного ренесансу можна назвати й зміну політики США щодо Японії. Якщо після перемоги у війні США намагалися вжити всіх заходів, щоб унеможливити розбудову Японією власної мілітарної потуги, і задовольнялися тим, що японці фінансово підтримують воєнні операції США, то під час війни в Іраку в 1990–1991 рр. уряд США, створюючи широку міжнародну коаліцію, чи не вперше зажадав, щоб Японія не тільки підтримала її грошима, як завжди, а й надіслала власні збройні сили, які були створені в 1954 році й дістали назву Сил самооборони. Проте згідно з діючою конституцією їхнє використання за межами країни не тільки не було можливим, а й сам статус Сил самооборони можна назвати сумнівним з юридичної точки зору, бо 9 стаття конституції забороняє Японії мати власну армію.

Лише у 2015 році правоконсервативний уряд нинішнього прем'єр-міністра Японії Абе Сіндзо, який у друге зайняв цю посаду у 2012 році, домігся зміни законодавства й прийняття в парламенті 11 законів, які дозволяють використовувати японські Сили самооборони за кордоном і які опозиційні партії назвали “законами війни”. Нинішня мета уряду – домогтися докорінного переформулювання 9 статті конституції Японії [Sieg 2017].

Важливо також зазначити, що у своїй заяві від 14 серпня 2015 з нагоди 70-ї річниці закінчення війни прем'єр-міністр Абе визнає, що намагання Японії знайти вирішення своїх проблем у 30-ті роки ХХ століття силою, за допомогою війни, було помилкою, яка спричинила великі втрати як для Японії, так і її азійських сусідів. Абе також цілковито визнає відповідальність Японії за ці жертви й зауважує, що “його серце сповнене великого суму”. Він зазначає, що сучасна Японія є мирною та демократичною країною й “ніколи не вдасться до жодної форми погроз чи застосування сили як засобу вирішення міжнародних суперечок”. Абе підкреслює, що Японія багато разів визнавала свою провинку і відповідальність за власну політику, але водночас зазначає, що 80 відсотків нинішнього населення Японії народилися після війни і, отже, наступні покоління не мають бути “приречені на вибачення” [Абе 2015].

Висвітлення історії Другої світової війни в підручниках

Особливо запекла боротьба між лівими та правими в Японії розгорнулася в такій специфічній сфері, як зміст шкільного підручника з історії.

Система сучасної освіти в Японії бере свій початок з кардинальних реформ японського суспільства, започаткованих у 1868 р. Перші сучасні японські підручники з історії не мали чіткого ідеологічного спрямування і подавали історію Японії в більш-менш об'єктивному “позитивістському” ключі. Вчителі мали право вибирати з декількох підручників, рекомендованих Міністерством освіти. Але з 1880 року, разом з посиленням імперських та мілітаристських тенденцій, викладення історії почало сприйматися як засіб індоктринації молоді в новій імперській ідеології, що трактувала весь японський народ як єдиний “національний організм” (яп. кокутай 国体) на чолі з імператором, який офіційно вважався прямим нащадком богині Сонця Аматарасу по прямій лінії. Міфологізація та ідеологізація історії посилювалися після 1903 року, коли тексти всіх підручників почали створюватися безпосередньо під егідою Міністерства освіти. Така система проіснувала до поразки Японії в 1945 році [Накорчевський 2018, 73].

Після окупації Японії одним з головних завдань американської окупаційної адміністрації стала деідеологізація освітньої системи. За умов відсутності нових підручників спочатку була здійснена спроба використання в освітньому процесі старих підручників з відповідними купюрами, але їхня насиченість імперською ідеологією була настільки великою, що окупаційна влада мусила заборонити будь-яке їхнє використання й припинити на певний час викладання історії до створення нових підручників [Накорчевський 2018, 73].

Незабаром була розроблена система конкурсного відбору підручників, які створювалися окремими авторами та колективами на замовлення приватних видавництв, що мусили проходити процедуру авторизації Міністерством освіти та науки на відповідність критеріям, які визначаються затвердженням Міністерством документом “Головні вимоги щодо керівництва навчанням” (学習指導要領). Ця система діє і в наш час.

В останньому подібному документі, прийнятому у 2017 році під назвою “Сила жити”, стосовно викладу історії першої половини ХХ століття встановлюються такі головні положення, які потрібно висвітлювати в підручниках: “Розуміння Другої світової війни та страждань для людства; світового економічного хаосу та виникнення соціальних проблем; дій нашої країни у сфері політики та дипломатії з початку періоду Сьова й до закінчення Другої світової війни; зв'язків з Китаєм та іншими азійськими країнами; дій європейських країн та Америки; процесу виходу на перший план військових кіл і початку війни; страждань, спричинених світовою війною для людства” [Момбусьо].

Згідно з процедурою текст поданих на затвердження підручників проходить спеціальну комісію (教科用図書検定調査審議会) при міністрові, до складу якої входять як чиновники Міністерства освіти, так і університетські професори. Якщо текст підручників затверджується, він потрапляє разом з текстами інших підручників на розгляд освітніх комітетів (教育委員会) префектур та муніципалітетів, які вибирають найкращий, на їхню думку, і розміщують замовлення на друк приватному видавцю. У приватних школах вибір підручників робиться директором школи. Комісія може висувати вимоги щодо змін у певних положеннях підручника та авторизувати його лише після їхнього внесення.

Перший післявоєнний підручник був створений за старою схемою під егідою Міністерства освіти. До його створення був чи не примусово залучений Тойода Такесі (1920–1980), спеціаліст із японської середньовічної економічної історії, який

скаржився, що не мав ніякої волі у визначенні його змісту і все робилося за прямими вказівками голови окупаційних сил генерала Мак-Артура. У грудні 1945 року при Міністерстві освіти був створений комітет фахівців з історії, які погодили головні принципи написання підручників: відділення історії від моралізаторства та міфології; заборонялося використання мілітаристської та націоналістичної термінології. Розглянутий цим комітетом текст написаного професором Тойода підручника був визнаний невдалим, і завершення його було доручено чотирьом історикам на чолі з професором Іенага Сабуро (1913–2002), які визначили для себе такі три принципи: суворе дотримання історичних фактів, включення в текст культурної, соціальної й економічної історії та сприяння розвитку критичного мислення в учнів. Результатом їхньої праці став перший післявоєнний підручник з історії “Поступ країни” (Куні-но аюмі くにのあゆみ) [Thakur 1995, 267, 269].

Текст підручника зазнав як критики (авторів звинувачували в приховуванні деяких фактів з історії японської агресії, дотриманні старих пропагандистських кліше, ігноруванні історії “простих” людей), так і підтримки (як новий прогресивний крок у трактуванні японської історії). Підручник використовувався до 1949 року [Thakur 1995, 271].

Після створення цього ще “анонімного” підручника під егідою Міністерства освіти і запровадження нової системи авторизації Іенага взявся за створення власного авторського підручника під назвою “Нова історія Японії” (新日本史), який пройшов авторизацію в 1953 році. 1955 року він подав до Міністерства освіти повністю перероблену версію свого підручника, який був затверджений Міністерством освіти за умови, що автор внесе 216 виправлень у його текст.

Подані в 1956 і 1957 роках нові видання підручника також були авторизовані за умови внесення виправлень. З того часу починається історія юридичних позовів Іенага проти Міністерства освіти, яка була спричинена суперечностями між лівими поглядами і інтерпретаціями Іенага та правоконсервативною політикою Міністерства й уряду в цілому. Іенага виступав проти спроб “відбілювання” темних сторінок японської історії, тоді як його самого опоненти звинувачували в лівацьких поглядах, надмірній критичності та відсутності будь-якого патріотизму.

У 1965 році Іенага подав позов проти японського уряду, вимагаючи визнати саму систему авторизації підручників неконституційною, але винесений у 1974 році після довгих слухань вердикт Токійського районного суду визнав її конституційною. Це рішення після апеляції Іенага було підтримано Вищим токійським судом у 1986 році.

Другий позов Іенага, поданий у 1967 році, був спрямований проти Міністерства освіти. Перша судова інстанція частково задовольнила вимоги Іенага, зазначивши, що система авторизації (яп. кентей 検定) не має бути цензурою (яп. кен'ецу 検閲) і тому рішення Міністерства не авторизувати підручник Іенага без виправлень є порушенням принципу заборони на цензуру, але Верховний суд у 1982 році скасував це рішення.

Третій позов був поданий Іенага в 1984 році і також стосувався вимог щодо змін у новій версії його підручника. Зокрема, Міністерство вимагало замінити термін “вторгнення” (яп. сіряку 侵略) щодо дій японської армії в Китаї під час Другої світової війни на термін “просування” (яп. сінсюцу 進出), а також замінити термін “нанкінська різанина” (Нанкін дайгякусацу 南京大虐殺) на “нанкінський інцидент” (Нанкін дзікен 南京事件), виключити опис дій “загону 731” та вбивства мешканців Окінави японськими солдатами. У вирокі 1989 року суддя підтримав право уряду на авторизацію підручників, але зазначив, що якщо Міністерство освіти буде зловживати своїм правом й ігнорувати результати академічних досліджень, то процес авторизації може бути проголошений антиконституційним [Thakur 1995, 274–276].

Як зазначає дослідниця Кетлін Масальські, на момент винесення фінального вердикту Іенага і десятки тисяч його прихильників якщо не за законом, то де-факто вийшли переможцями в цьому протистоянні, оскільки всі найбільш широко вживані в 90-ті роки підручники історії подавали інформацію щодо нанкінської різанини, антияпонського руху опору в Кореї, примушення до самогубства мешканців Окінави, “жінок для комфорту” і діяльності “загону 731”, що проводив жорстокі медичні експерименти над військовополоненими [Woods 2001].

Реакція правих на таку домінацію лівих історичних поглядів була дещо уповільненою – лише в 1986 році був сертифікований перший у післявоєнній Японії підручник з історії з явним націоналістичним забарвленням, який мав назву “Нова відібрана історія Японії” (新撰日本史). Але під шквалом критики з боку азійських сусідів Міністерство освіти пішло на безпрецедентний крок і наказало внести зміни в уже авторизований підручник. Це стосувалося перш за все опису анексії Кореї Японією, Японо-китайської війни та нанкінського інциденту [Thakur 1995, 276].

У 1996 році “праві” перейшли в наступ – вже згадуваний вище професор Фудзіока Нобукацу та його прибічники утворили “Товариство для створення нового підручника з історії” (新しい歴史教科書をつくる会), яке зараз очолює Нісію Кандзі. У програмній заяві метою Товариства визначався “фундаментальний перегляд історичної освіти й створення нового підручника історії”. У заяві йдеться про те, що історія ХХ століття була вельми “турбулентною” (激しい) і Японія мала “напругу та тертя з іншими державами”, але завдяки “наполегливим зусиллям наших батьків, наших предків постала найбезпечніша у світі, багата сьогоднішня Японія”. На думку авторів заяви, проблема полягає в тому, що в сучасних підручниках історії цей внесок і зусилля предків ігноруються і домінує негативна оцінка цього періоду: “... післявоєнна історична освіта забуває про культуру та традиції, які мають успадковувати японці, і веде до втрати японцями гордості, вона трактує японців як якихось злочинців, чийм і сином, і онукам на роду написано продовжувати вибачатися. Після закінчення холодної війни ця мазохістська тенденція ще більше посилилася, а сучасні підручники історії подають як факти пропаганду колишніх ворожих країн. Підручник, який ми створимо, буде збалансовано описувати Японію, самосприйняття японців та їхні особливості в контексті світової історії” [Цукурукай]. Тодішній голова Товариства Нісію Кандзі наполягає, що “історія повинна перестати розглядатися як суд, у якому історичні постаті та події минулого підлягають винесенню вироку” [Kanji 2001].

Новий підручник, який дістав просту назву “Новий підручник з історії”, був сертифікований Міністерством освіти у квітні 2001 року після внесення авторами на вимогу Міністерства 137 корекцій у його текст. Причому видавець, компанія “Фусосья”, яка належить до тієї самої групи, що й найвпливовіша газета японських бізнесових кіл “Санкей сімбун”, пішла на незвичний крок і надрукувала величезний так званий “громадський”, загальнодоступний тираж нового підручника, який міг купити будь-хто просто як книжку з історії. На 1 червня 2001 року було надруковано 500 тисяч примірників цього підручника, і він миттєво став лідером продажів, очоливши рейтинг книжкових бестселерів [Ashby 2001].

У передмові до першого видання автори закликають учнів не застосовувати сучасні стандарти доброго й поганого до воєнного минулого Японії та утриматися від оцінки історичних подій з перспективи ХХІ століття. Підручник у цілому робить акцент на унікальності й цінності японської традиційної культури, критикує західний імперіалізм і колоніальну політику в Азії та підкреслює вороже ставлення до Японії з боку Заходу в 1930-ті та 1940-ві роки.

Публікація цього підручника викликала хвилю протестів як у самій Японії, так і в Китаї та Кореї. Авторам підручника передусім закидали, що вони подають міф про заснування японської держави як історичний факт та представляють війни кінця ХІХ – першої половини ХХ століття як війни за звільнення Азії.

У 2002 році група вчених з різних країн світу підписала звернення, у якому засудила інтерпретацію історії в цьому підручнику, закидаючи авторам такі вади:

«Підручник легітимізує японську колонізацію Кореї з точки зору необхідності захисту японської безпеки та економічних інтересів. У ньому відведено мало місця для обговорення колоніальної політики Японії, репресій та експлуатації корейців і тайванців, які потерпали від колоніального правління упродовж десятиліть.

Він описує японське вторгнення в Китай та інші азіатські країни у 30-ті та 40-ві роки ХХ століття як “розширення фронту” або “просування”, уникаючи терміна “агресія”.

Ігноруючи великі людські втрати, яких зазнали країни, що були захоплені Японією під час “Великої східноазійської війни”, та японське підкорення азіатських народів, він робить наголос на тому, що війна була спрямована на звільнення азіатських народів від (західної) колонізації.

Він деталізує воєнні злочини, скоєні силами союзників та нацистською Німеччиною, і при цьому практично ігнорує власне японські (наприклад, жорстокі експерименти з біологічної війни загону 731 та різанину китайського населення в Сінгапурі). У ньому згадується масова різанина в Нанкіні, але мінімізується її важливість через посилання на “сумнівні пункти” щодо цієї події. Повністю ігнорується поневолення десятків тисяч “жінок для втіхи” як сексуальних рабниць японських військових» [Arreal 2001].

У 2005 році з подібною спільною заявою виступило 11 наукових історичних товариств Японії. У ній, зокрема, зазначалося, що в цьому підручнику “не тільки багато помилок, притаманних для початківців”, а й він ігнорує результати історичних досліджень та вільно інтерпретує на догоду своїй концепції історичні факти. У цілому автори заяви вбачають проблему в тому, що в підручнику лейтмотивом проходять “позитивне ставлення та виправдання дій Японії в минулій війні та колоніального панування, а також тенноцентризм та державоцентризм”. Автори заяви зазначають, що, якщо цей підручник буде прийнятий для освіти в японських школах, японські школярі “будуть неспроможні збагнути мирні та дружні стосунки з Азією, у них сформується ізоляціоністська свідомість власної вищості, яка не зможе не привести до формування ідей міжнародної ізоляції” [Рекісі кенкю 2005, 1–3].

Проте, незважаючи на цю критику, кількість шкіл, які обирають новий підручник, невпинно зростає. Якщо у 2001 році за новим підручником навчалося лише 0,03 відсотка школярів, у 2006-му – 0,39 відсотка, то у 2015 році їхня кількість виросла до 6,3 відсотка [Kyodo 2001, Санкей 2015].

Важливо також зазначити те, що, незважаючи на малий відсоток шкіл, які безпосередньо користуються цим підручником, під його впливом, а також під впливом дискусій навколо нього автори інших підручників зняли або пом'якшили обвинувальні формулювання щодо контроверсійних подій. Наприклад, у 2002 році лише в трьох підручниках порушувалася тема “жінок для втіх”, і лише два підручники вказували кількість жертв нанкінської різанини. Із 7 підручників історії в 5 автори вирішили відмовитися від вживання терміна “примусова мобілізація” [Yoshida 2008, 10–11].

Всі викладені вище факти свідчать про те, що в Японії у сфері культури та політики відбувається “правий поворот”, глибину і радикальність якого важко передбачити. Й історичні інтерпретації, політика історичної пам'яті відіграють у цьому процесі надзвичайно важливу роль, формуючи майбутнє.

¹ Термін, що використовується в японській та західній історіографії для позначення бойових дій від 1931 до 1945 р. за участю Японії.

ЛІТЕРАТУРА

Мединский Владимир. Интересная история // **Российская газета**. Федеральный выпуск № 7311 (145). 04.07.2017. URL: <https://www.rg.ru/2017/07/04/vladimir-medinskij-vpervye-otvechaet-kritikam-svoej-dissertacii.html> (дата звернення: 14.12.2017).

Накорчевський А. А. Гуманітарне знання й освіта в Японії XVII–XXI ст. // **Східний світ**, 2018, № 1.

Яковенко Н. Одна Клію, дві історії // **Критика**, 2002, № 12 (62).

Appeal 2002. – International Scholars' Appeal Concerning the 2002-Edition Japanese History Textbooks. 2002. URL: <http://space.geocities.jp/japanwarres/center/english/appeal1.html> (дата звернення: 20.10.2017).

Ashby Janet. Controversial textbooks are big sellers for Fusosha // **The Japan Times**. Jul. 15, 2001. URL: <https://www.japantimes.co.jp/culture/2001/07/15/books/book-reviews/controversial-textbooks-are-big-sellers-for-fusosha/#.W154IVT1Woh> (дата звернення: 21.10.2017).

Boyd Carolyn P. The Politics of History and Memory in Democratic Spain // **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**. Vol. 617. 2008.

Buruma Ian. War Guilt, and the Difference Between Germany and Japan // **The New York Times**. Dec. 29, 1998. URL: <http://www.nytimes.com/1998/12/29/opinion/war-guilt-and-the-difference-between-germany-and-japan.html> (дата звернення: 11.09.2017).

Fujioka Nobukatsu. Let's Stop Apologizing // **Asiaweek**. 2000. <http://edition.cnn.com/ASIAN-OW/asiaweek/97/0314/nat4.html> (дата звернення: 13.11.2017).

Futamura Madoka. **War Crimes Tribunals and Transitional Justice: The Tokyo Trial and the Nuremberg Legacy**. New York, 2008.

Futamura Madoka. Japanese Societal Attitude towards the Tokyo Trial: From a Contemporary Perspective // **Beyond Victor's Justice? The Tokyo War Crimes Trial Revisited** / Edited by: Yuki Tanaka, Tim McCormack and Gerry Simpson. Leiden, 2011.

Gutman Yifat, Sodaro Amy, Brown Adam D. Introduction: Memory and the Future: Why a Change of Focus is Necessary // **Memory and the Future: Transnational Politics, Ethics and Society** / Edited by Gutman Yifat, Sodaro Amy and Brown Adam D. Houndmills, England, 2010.

Haberman Clyde. Nakasone, giving in, will shun shrine // **The New York Times**. 1995. URL: <http://www.nytimes.com/1985/10/10/world/nakasone-giving-in-will-shun-shrine.html> (дата звернення: 01.12.2017).

High Peter B. **The Imperial Screen: Japanese Film Culture in the Fifteen Years' War, 1931–1945**. Madison, 2003.

Igarashi Yoshikuni. Kamikaze Today: The Search for National Heroes in Contemporary Japan // **Ruptured histories: war, memory, and the post-cold war in Asia** / Edited by Miyoshi Jager Sheila, Mitter Rana. Harvard, 2007.

Jauvert Vincent. Japon: la face cachée de Shinzo Abe // **L'Obs**. 02 juin 2015. URL: <https://www.nouvelobs.com/monde/20150521.OBS9364/japon-la-face-cachee-de-shinzo-abe.html> (дата звернення: 10.11.2017).

Kanji Nishio. Restoring Common Sense to the Teaching of History // **Japan Echo**, 2001, 33.

Kyodo. 0.03% of junior high students to use disputed textbook // **The Free Library**. Aug. 16 2001. URL: <https://www.thefreelibrary.com/0.03%25+of+junior+high+students+to+use+disputed+textbook.-a078375128> (дата звернення: 14.11.2017).

Loo Tze M. Historical reconciliation in East Asia // **Inherited responsibility and historical reconciliation in East Asia** / Ed. by Jun-Hyeok Kwak and Melissa Noble. New York, 2013.

Onishi Norimitsu. Decades After War Trials, Japan Still Honors a Dissenting Judge // **The New York Times**. Aug. 31, 2007. URL: <http://www.nytimes.com/2007/08/31/world/asia/31memo.html> (дата звернення: 11.10.2017).

Pal Radhabinod. **Dissentient judgment of Justice Pal: International Military Tribunal for the Far East**. Tokyo, 1999.

Saito Hiro. The Legacy of the Tokyo Trial // **The History Problem: The Politics of War Commemoration in East Asia**. Honolulu, 2017.

Sakamoto Rumi. "Will you go to war? Or will you stop being Japanese?" Nationalism and History in Kobayashi Yoshinori's Sensoron // **The Asia-Pacific Journal**. Vol. 6, Issue 1. 2008. URL: <http://apjif.org/-Rumi-SAKAMOTO/2632/article.html> (дата звернення: 05.12.2017).

Sieg Linda. Japan's Abe to push pacifist constitution reform after strong election win // **Reuters**. October 23, 2017. URL: <https://www.reuters.com/article/us-japan-election/japans-abe-to-push-pacifist-constitution-reform-after-strong-election-win-idUSKBN1CS0C3> (дата звернення: 06.12.2017).

Takenaka Akiko. Japanese Memories of the Asia-Pacific War: Analyzing the Revisionist Turn Post-1995 // **The Asia-Pacific Journal**. Vol. 14, Issue 20, No. 8. 2016. URL: <http://apjff.org/2016/20/Takenaka.html> (дата звернення: 05.12.2017).

Thakur Yoko H. History Textbook Reform in Allied Occupied Japan, 1945–52 // **History of Education Quarterly**. Vol. 35, No. 3. 1995.

Wang Zheng. National Humiliation, History Education, and the Politics of Historical Memory: Patriotic Education Campaign in China // **International Studies Quarterly**. Vol. 52, No. 4. 2008.

Woods Masalski Kathleen. Examining the Japanese History Textbook Controversies // **Stanford University**. November 2001. URL: https://spice.fsi.stanford.edu/docs/examining_the_japanese_history_textbook_controversies (дата звернення: 23.12.2017).

Wu Dunn Sheryl. Japanese Apology for War Is Welcomed and Criticized // **The New York Times**. 1995. URL: <http://www.nytimes.com/1995/08/16/world/japanese-apology-for-war-is-welcomed-and-criticized.html> (дата звернення: 11.12.2017).

Yoshida Takashi. Historiography of the Asia-Pacific War in Japan // **History Faculty Publications**. Paper 4. 2008. URL: http://scholarworks.wmich.edu/history_pubs/4 (дата звернення: 05.12.2017).

Yui Daizaburo. Between Pearl Harbour and Hiroshima / Nagasaki: Nationalism and memory in Japan and the United States // **Living with the Bomb: American and Japanese Cultural Conflicts in the Nuclear Age** / Edited by Laura E. Hein and Mark Seldon. Armonk, NY, 1997.

Абе 2015. – 安倍晋三、内閣総理大臣談話. URL: https://www.kantei.go.jp/jp/97_abe/disource/20150814danwa.html (дата звернення: 23.12.2017).

Дзімінто 2014. – 平成26年 党運動方針. URL: <https://www.jimin.jp/aboutus/convention/81/123389.html> (дата звернення: 15.12.2017).

Ето 1989. – 江藤淳, 閉された言語空間-占領軍の検閲と戦後日本, 文藝春秋、東京.

Йосіда 1995. – 吉田 裕、日本人の戦争観-戦後史のなかの変容、岩波書店、東京.

Місіма 1968. – 三島由紀夫、文化防衛論、新潮社、東京.

Момбусьо. – 教科書Q&A. URL: http://www.mext.go.jp/a_menu/shotou/kyoukasho/010301.htm#02 (дата звернення: 15.12.2017).

Мотоя 2008. – 元谷外志雄、報道されない近現代史、産経新聞出版、東京.

Мураяма 1995. – 村山 富市、戦後50周年の終戦記念日にあたって. URL: http://www.mofa.go.jp/mofaj/press/danwa/07/dmu_0815.html (дата звернення: 15.12.2017).

Ніппон кайгі. – 日本会議目指すもの. URL: <http://www.nipponkaigi.org/about/mokuteki> (дата звернення: 13.11.2017).

Окадзакі 2008. – 岡崎 正道、日本の左翼と右翼の源流、言語と文化・文学の諸相.

Онодера. – 小野寺利孝、戦後60年、支える会10周年 これまでの歩みとこれから. URL: <http://www.suoei.jp/about/onodera.html> (дата звернення: 05.12.2017).

Рекісі кенкю 2005. – 歴史研究の現在と教科書問題. 青木書店、東京.

Санкей 2015. – 28年度中学教科書 育鵬社、シェア伸ばす 公民1.4倍、歴史1.6倍. URL: <http://www.sankei.com/life/news/151031/lif1510310017-n1.html> (дата звернення: 15.12.17).

Сента. – 日本の戦争責任資料センター. URL: <http://space.geocities.jp/japanwarres/> (дата звернення: 07.12.2017).

Такахасі 2002. – 高橋哲哉、今日の〈歴史認識〉論争をめぐる状況と論点、〈歴史認識〉論争 (思想読本)、作品社、東京.

Такемото 2016. – 竹本 真希子、日本の平和博物館とヒバク情報、広島平和研究、2016-03.

Тамогамі 2008. – 田母神俊雄、日本は侵略国家であったのか. URL: <http://seinensha.com/gonbun.pdf> (дата звернення: 11.09.2017).

Фудзіока 1996. – 藤岡信勝、近現代史教育の改革: 善玉・悪玉史観を超えて、明治図書出版、東京.

Цукурукай. – 趣意書. URL: <http://www.tsukurukai.com/aboutus/syuisyo.htm> (дата звернення: 15.12.2017).

REFERENCES

- Medinskiy Vladimir (2017), "Interesnaya istoriya", *Rossiyskaya gazeta*, No. 7311 (145), available at: <https://www.rg.ru/2017/07/04/vladimir-medinskij-vpervye-otvechaet-kritikam-svoej-dissertacii.html> (accessed December 14, 2017). (In Russian).
- Nakorchevski A. A. (2018), "Humanitarne znannya y osvita v Yaponiyi XVII–XXI st.", *Shidnij svit*, No. 1, pp. 62–87. (In Ukrainian).
- Yakovenko N. (2002), "Odna Klio, dvi istorii", *Krytyka*, No. 12 (62), pp. 12–31. (In Ukrainian).
- Appeal (2002), "International Scholars' Appeal Concerning the 2002-Edition Japanese History Textbooks", available at: <http://space.geocities.jp/japanwarres/center/english/appeal1.html> (accessed October 20, 2017).
- Ashby Janet (2001), "Controversial textbooks are big sellers for Fusosha", in *The Japan Times*, available at: <https://www.japantimes.co.jp/culture/2001/07/15/books/book-reviews/controversial-textbooks-are-big-sellers-for-fusosha/#.W154IVT1Woh> (accessed October 21, 2017).
- Boyd Carolyn P. (2008), "The Politics of History and Memory in Democratic Spain", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 617, pp. 133–148.
- Buruma Ian (1998), "War Guilt, and the Difference Between Germany and Japan", *The New York Times*, available at: www.nytimes.com/1998/12/29/opinion/war-guilt-and-the-difference-between-germany-and-japan.html (accessed September 11, 2017).
- Fujioka Nobukatsu (2000), "Let's Stop Apologizing", in *Asiaweek*, available at: <http://edition.cnn.com/ASIANOW/asiaweek/97/0314/nat4.html> (accessed November 13, 2017).
- Futamura Madoka (2008), *War Crimes Tribunals and Transitional Justice: The Tokyo Trial and the Nuremberg Legacy*, Routledge, New York.
- Futamura Madoka (2011), "Japanese Societal Attitude Towards the Tokyo Trial: From a Contemporary Perspective", in Yuki Tanaka, Tim McCormack and Gerry Simpson (Eds.), *Beyond Victor's Justice? The Tokyo War Crimes Trial Revisited*, Brill/Nijhoff, Leiden, pp. 35–53.
- Gutman Yifat, Sodaro Amy and Brown Adam D. (2010), "Introduction: Memory and the Future: Why a Change of Focus is Necessary", in Gutman Yifat, Sodaro Amy and Brown Adam D. (Eds.), *Memory and the Future: Transnational Politics, Ethics and Society*, Palgrave Macmillan, Houndmills, England, pp. 1–14.
- Haberman Clyde (1995), "Nakasone, giving in, will shun shrine", *The New York Times*, available at: www.nytimes.com/1985/10/10/world/nakasone-giving-in-will-shun-shrine.html (accessed December 1, 2017).
- High Peter B. (2003), *The Imperial Screen: Japanese Film Culture in the Fifteen Years' War, 1931–1945*, University of Wisconsin Press, Madison.
- Igarashi Yoshikuni (2007), "Kamikaze Today: The Search for National Heroes in Contemporary Japan", in Jager Sheila Miyoshi and Mitter Rana (Eds.), *War, Memory, and the Post-Cold War in Asia*, Harvard University Press, Harvard, pp. 99–121.
- Jauvert Vincent (2015), "Japon: la face cachée de Shinzo Abe", *L'Obs*, available at: <https://www.nouvelobs.com/monde/20150521.OBS9364/japon-la-face-cachee-de-shinzo-abe.html> (accessed November 10, 2017).
- Kanji Nishio (2001), "Restoring Common Sense to the Teaching of History", *Japan Echo*, 33.
- Kyodo (2001), "0.03% of junior high students to use disputed textbook", *The Free Library*, available at: <https://www.thefreelibrary.com/0.03%25+of+junior+high+students+to+use+disputed+textbook.-a078375128> (accessed November 14, 2017).
- Loo Tze M. (2013), "Historical reconciliation in East Asia", in *Inherited responsibility and historical reconciliation in East Asia*, Jun-Hyeok Kwak and Melissa Noble (Eds.), Routledge, New York, pp. 81–99.
- Onishi Norimitsu (2007), "Decades After War Trials, Japan Still Honors a Dissenting Judge", *The New York Times*, available at: www.nytimes.com/2007/08/31/world/asia/31memo.html (accessed October 11, 2017).
- Pal Radhabinod (1999), *Dissentient judgment of Justice Pal: International Military Tribunal for the Far East*, Kokusho-kankokai, Tokyo.
- Saito Hiro (2017), "The Legacy of the Tokyo Trial", in Saito Hiro, *The History Problem: The Politics of War Commemoration in East Asia*, University of Hawai'i Press, Honolulu, pp. 129–154.

Sakamoto Rumi (2008), “‘Will you go to war? Or will you stop being Japanese?’ Nationalism and History in Kobayashi Yoshinori’s Sensoron”, *The Asia-Pacific Journal*, Vol. 6, Issue 1, available at: <http://apjif.org/-Rumi-SAKAMOTO/2632/article.html> (accessed December 15, 2017).

Sieg Linda (2017), “Japan’s Abe to push pacifist constitution reform after strong election win”, *Reuters*, available at: <https://www.reuters.com/article/us-japan-election/japans-abe-to-push-pacifist-constitution-reform-after-strong-election-win-idUSKBN1CS0C3> (accessed December 6, 2017).

Takenaka Akiko (2016), “Japanese Memories of the Asia-Pacific War: Analyzing the Revisionist Turn Post-1995”, *The Asia-Pacific Journal*, Vol. 14, Issue 20, No. 8, available at: <http://apjif.org/2016/20/Takenaka.html> (accessed December 5, 2017).

Thakur Yoko H. (1995), “History Textbook Reform in Allied Occupied Japan, 1945–52”, *History of Education Quarterly*, Vol. 35, No. 3, pp. 261–278.

Wang Zheng (2008), “National Humiliation, History Education, and the Politics of Historical Memory: Patriotic Education Campaign in China”, *International Studies Quarterly*, Vol. 52, No. 4, pp. 783–806.

Woods Masalski Kathleen (2001), “Examining the Japanese History Textbook Controversies”, in *Stanford University*, available at: https://spice.fsi.stanford.edu/docs/examining_the_japanese_history_textbook_controversies (accessed December 23, 2017).

Wu Dunn Sheryl (1995), “Japanese Apology for War Is Welcomed and Criticized”, *The New York Times*, available at: www.nytimes.com/1995/08/16/world/japanese-apology-for-war-is-welcomed-and-criticized.html (accessed December 11, 2017).

Yoshida Takashi (2008), “Historiography of the Asia-Pacific War in Japan”, in *History Faculty Publications*, Paper 4, available at: https://scholarworks.wmich.edu/history_pubs/4 (accessed December 5, 2017).

Yui Daizaburo (1997), “Between Pearl Harbour and Hiroshima / Nagasaki: Nationalism and memory in Japan and the United States”, in Laura E. Hein and Mark Seldon (Eds.), *Living with the Bomb: American and Japanese Cultural Conflicts in the Nuclear Age*, M. E. Sharpe, Armonk, NY, pp. 52–72.

Abe Shinzo (2015), “Naikaku sori daijin danwa”, in *Cabinet Public Relations Office*, available at: https://www.kantei.go.jp/jp/97_abe/discourse/20150814danwa.html (accessed December 23, 2017). (In Japanese).

JIminto (2014), “Heisei 26 nen to ubdo hoshin”, in *The Liberal Democratic Party of Japan*, available at: <https://www.jimin.jp/aboutus/convention/81/123389.html> (accessed December 15, 2017). (In Japanese).

Eto Jun (1998), *Tozasareta gengo kukan. Senryogun-no ken’etsu to sengo nihon*, *Bungei shunshu*, Tokyo. (In Japanese).

Yoshida Yutaka (1995), *Nihonji-no sensokan. Rekishi-no naka-no hen’yo*, Iwanamishoten, Tokyo. (In Japanese).

MIshima Yukio (1968), *Bunka boei ron*, Shinchosha, Tokyo. (In Japanese).

Mombusho, Kyokasho Q&A, available at: www.mext.go.jp/a_menu/shotou/kyoukasho/010301.htm#02 (accessed December 15, 2017). (In Japanese).

Motoya Toshio (2008), *Hodo sarenai kingendaishi*, Sankei shinbun shuppan, Tokyo. (In Japanese).

MurayamaTomiichi (1995), “Sengo 50 shunen-nj shusen kinenbi-ni atatte”, available at: www.mofa.go.jp/mofaj/press/danwa/07/dmu_0815.html (accessed December 15, 2017). (In Japanese).

“Nippon kaigi mezasu mono”, available at: www.nipponkaigi.org/about/mokuteki (accessed November 13, 2017). (In Japanese).

Okazaki Masamichi (2008), “Nihon-no sayo to uyo-no genryu”, in *Gengo to bunka. Bungaku-no shoos*, pp. 105–119. (In Japanese).

Onodera Toshitaka, “Sengo 60 nen, sasaeru ka 10 shunen kore made-no ayumi to kore kara”, available at: www.suopei.jp/about/onodera.html (accessed December 5, 2017). (In Japanese).

Rekishi kenkyu-no genzai to kyokasho mondai (2005), Aoki shoten, Tokyo. (In Japanese).

Sankei (2015), “28 nendo chugaku kyokasho Fusosha, shea nobasu komin 1.4 bai, rekishi 1.6 bai”, available at: www.sankei.com/life/news/151031/lif1510310017-n1.html (accessed December 15, 2017). (In Japanese).

Senta, *Nihon-no senso sekinin shiryō senta*, available at: <http://space.geocities.jp/japanwarres/> (accessed December 7, 2017). (In Japanese).

Takahashi Tetsuya (2002), “Kyo-no <rekishi ninshiki> ronso-o meguru jokyō to ronten”, in <Rekishi ninshiki> ronso (shiso yomihon), Sakuhinsha, Tokyo, pp. 39–50. (In Japanese).

Takemoto Makiko (2016), Nihon-no heiwa hakubutsukan to hibaku jōhō, in *Hiroshima heiwa kenkyū*, pp. 91–103. (In Japanese).

Tamogami Toshio (2008), “Nihon wa shinryaku kokka de atta no ka”, available at: <http://seinensha.com/ronbun.pdf> (accessed September 11, 2017). (In Japanese).

Fujioka Nobukatsu (1996), *Kingendaishi kyoiku-no kaikaku: zendama akudama-o koete*, Tokyo. (In Japanese).

Tsukurukai Shuisho, available at: www.tsukurukai.com/aboutus/syuisyō.htm (accessed December 15, 2017). (In Japanese).

**Формування історичної пам’яті
щодо Азійсько-тихоокеанської війни 1931–1945 рр.
та проблема її висвітлення в шкільних підручниках у сучасній Японії**

А. А. Накорчевський

У статті розглядається роль суспільної історичної пам’яті у створенні політичних націй та роль держави й суспільства в цілеспрямованому формуванні історичної пам’яті.

На прикладі Японії зазначається, що сучасне японське суспільство не дійшло єдиної думки щодо оцінки подій відносно недалекого минулого, пов’язаних передусім з роллю Японії в Азійсько-тихоокеанській війні 1931–1945 років. У статті підкреслюється, що однією з важливих причин, які стають на заваді досягненню суспільного консенсусу й формуванню спільної історичної пам’яті, є сприйняття впливовою частиною японської інтелектуальної та політичної еліти результатів Токійського трибуналу як несправедливих.

Якщо відразу після оголошення вироку Токійського трибуналу японське суспільство в цілому прийняло його і в суспільній думці домінував “лівий” дискурс, який однозначно бачив провину Японії у веденні агресивної війни, то з 90-х років ХХ століття поступово відбувається “правий” поворот.

На думку правих інтелектуалів і політиків, які здебільшого перебували до цього періоду на маргінесах, обвинувачення Японії у веденні агресивної війни є несправедливими, а закиди щодо скоєння японськими військовими злочинів – тенденційними й перебільшеними.

Дискусії щодо цієї проблеми знаходять своє віддзеркалення і в боротьбі за зміст японських шкільних підручників з історії, у яких до 90-х років домінували лише ліві погляди. Створений правими інтелектуалами підручник, який був офіційно авторизований Міністерством освіти та науки Японії у 2001 році, поступово набуває дедалі більшої популярності. “Правий поворот” у японській суспільній думці також знаходить своє віддзеркалення і в появі літературних творів, графічних новел та кінофільмів відповідного спрямування.

Ключові слова: політика історичної пам’яті, Азійсько-тихоокеанська війна, підручник, історія, Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу, Японія

**Формирование исторической памяти
об Азиатско-тихоокеанской войне 1931–1945 гг.
и проблема ее освещения в школьных учебниках в современной Японии**

А. А. Накорчевский

В статье рассматривается роль общественной исторической памяти в создании политических наций, а также роль государства и общества в целенаправленном формировании исторической памяти.

На примере Японии отмечается, что современное японское общество не достигло единого мнения относительно оценки событий сравнительно недавнего прошлого, связанных, прежде всего, с ролью Японии в Азиатско-тихоокеанской войне 1931–1945 годов.

В статье подчеркивается, что одной из важных причин, препятствующих достижению общественного консенсуса и формированию общей исторической памяти, является критическое отношение влиятельной части японской интеллектуальной и политической элиты к результатам Токийского трибунала.

Если сразу после оглашения приговора Токийского трибунала японское общество в целом приняло его и в общественном мнении доминировал “левый” дискурс, который однозначно видел вину Японии в ведении агрессивной войны, то начиная с 90-х годов ХХ века постепенно происходит “правый” поворот.

По мнению правых интеллектуалов и политиков, которые по большей части находились до этого периода в маргинальном положении, обвинения Японии в ведении агрессивной войны являются несправедливыми, а упреки в совершении японскими военными преступлений – тенденциозными и преувеличенными.

Общественные дискуссии по этой проблеме находят свое отражение и в борьбе за содержание японских школьных учебников по истории, в которых до 90-х годов доминировали исключительно левые взгляды. Созданный правыми интеллектуалами учебник, который был официально авторизован Министерством образования и науки Японии в 2001 году, постепенно приобретает все большую популярность. “Правый поворот” в японской общественной мысли также находит свое отражение и в появлении литературных произведений, графических новелл и кинофильмов соответствующего направления.

Ключевые слова: политика исторической памяти, Азиатско-тихоокеанская война, учебник, история, Международный военный трибунал для Дальнего Востока, Япония

Стаття надійшла до редакції 21.01.2018